

Joachimus Pieter Fockema Andreae (1879-1949)

Tussen Oud-Utrecht en de modernisering van de stad

Burgemeester Fockema Andreae kan worden beschouwd als de stichter van de vereniging Oud-Utrecht. Begin 1923 nodigde hij een aantal historisch geïnteresseerde stadgenoten uit voor een bijeenkomst. Dit initiatief zou op 12 februari leiden tot de oprichting van de vereniging Oud-Utrecht, waarvan Fockema Andreae tot aan zijn overlijden erevoorzitter zou zijn. Hij zette zich in voor het behoud van Utrechts erfgoed, maar evenzeer voor de ontwikkeling van Utrecht tot moderne stad. 'Het bestaande stedenschoon zorgvuldig behouden en daarnaast nieuw stedenschoon scheppen', was zijn devies.

Maarten Brinkman is historicus. In 2008 stelde hij mede de tentoonstelling *Burgemeester Fockema Andreae* in het Centraal Museum samen.

Joachimus Pieter Fockema Andreae werd op 30 juli 1879 geboren in Leiden als zoon van Sybrandus Johannes Fockema Andreae, hoogleraar oudvaderlands recht, en Elisabeth Reinardina Lunsingh Tonckens. Hij bezocht het stedelijk gymnasium en studeerde rechten aan de universiteit in zijn geboortestad. In 1904 promoveerde hij op het proefschrift *Tien jaren rechtspraak van den Hoogen Raad. Bijdrage tot de leer der wetsuitlegging*.

Kort na zijn promotie ging Fockema Andreae aan het werk als commiesredacteur bij de afdeling Openbare werken en Volkshuisvesting van de gemeente Utrecht. Dat waren belangrijke beleidsterreinen in een stad die al enkele decennia een snelle groei doormaakte en in een tijd waarin de inzichten over de rol van de overheid op deze gebieden veranderden. Fockema Andreae verdiepte zich grondig in de bouwproblematiek en stelde zich steeds zelf op de hoogte van situaties, voordat hij advies uitbracht. Hij trok daarmee de aandacht van burgemeester Bernardus Reiger (1891-1908).

Wethouder

In 1907 kwam door het overlijden van de wethouder van Openbare Werken een plaats in B&W vacant. Reiger bevorderde dat Fockema Andreae deze plaats zou innemen, maar om wethouder te kunnen worden moest hij eerst in de gemeenteraad worden gekozen. Fockema Andreae was liberaal, maar niet partijgebonden. Zoals hij het zelf formuleerde toen hem eens gevraagd werd naar zijn politieke overtuiging: 'Gematigd onverschillig niemenda!'. Hij was een vertegenwoordiger van het vooruitstrevende liberalisme van rond de eeuwwisseling, dat een actieve rol van de gemeentelijke overheid voorstond op allerlei maatschappelijke terreinen, zoals stedenbouw, grondpolitiek en woningbouw. In november 1907 werd hij tot lid van de gemeenteraad gekozen, een maand later volgde zijn benoeming tot wethouder van Openbare Werken. Fockema Andreae ontwikkelde zich tot een uitgesproken deskundige op het gebied van woningbouw en stadsontwikkeling. Met afgrijzen zag hij in nieuwe stadswijken de woningen op elkaar gestapeld worden in rechte, eentonige straten. Hij trok met een fotograaf door Utrecht om zowel mooie als lelijke punten van de oude en nieuwe stad vast te leggen. Zo vormde hij zijn idee van hoe Utrecht eruit zou moeten zien. Tijdens reizen naar het buitenland verzamelde hij vergelijkingsmateriaal en zette hij zijn onderzoek naar de 'ideale stad' voort. Dat resulteerde in 1912 in het boek *De Hedendaagsche Stedenbouw*. Dit

< Portret van burgemeester J.P. Fockema Andreae door Isaac Israëls, 1933. [CENTRAAL MUSEUM, ERNST MORITZ](#)

> Restauratie Domtoren, plaatsing van het torenkruis op de nieuwe kap, 1910. [W.G. BAER, RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED](#)

↙ Enkele voorwerpen van Fockema Andreae. De troffel gebruikte hij bij de eerste steenlegging van woningbouwcomplex Rivierenwijk, 1921. [CENTRAAL MUSEUM](#)

was de eerste publicatie over stedenbouw in Nederland en is te beschouwen als een standaardwerk.

De ideale stad, was de strekking, moest vooral mooi zijn. Zowel Fockema Andreae's opvattingen over stedenbouw als die over moderne gemeentepolitiek kwamen er duidelijk in naar voren. 'Wij behoeven niet naar andere landen te zien om te ervaren hoeveel schoons duidelijk onnodig is vernietigd; nagenoeg elk van onze Hollandsche steden heeft het verlies van wat eertijds haar schoonheid en roem uitmaakte, te boeken.' In de 19e eeuw had het 'bij de uitbreiding van onze steden te veel aan de leidende hand der overheid ontbroken'. Veel moois was verwoest, constateerde Fockema Andreae. Daarvoor in de plaats waren 'smakeloze producten van bouwondernemers' gekomen. 'De architecten zonder smaak' en 'de bouwspeculanten, voor wie een huis slechts een niet onbewoonbare steenklomp beteekent', behoorden volgens hem tot de ergste vijanden van de stedenbouwer. Het 'knoeiwerk der huizenmakers' had tot zulke ongewenste gevolgen geleid, dat 'thans in kringen van belanghebbenden de oogen zijn opengegaan en eene reactie tegen de lijdelijke houding der overheid merkbaar is'. Naast behoud van het mooie zag Fockema Andreae modernisering als een belangrijke taak. Speciale aandacht gaf hij daarbij aan woningbouwverbetering, wegenbouw, parken en plantsoenen. Bij het streven naar schoonheid hoorde restauratie van monumenten. In Utrecht was de Domtoren het belangrijkste restauratieproject. Tijdens zijn wethouderschap werd besloten de in 1901 begonnen restauratie voort te zetten. Het project werd in 1929 voltooid.

Burgemeester

Toen burgemeester Alexander Frederik baron Van Lynden, de opvolger van de in 1908 overleden Reiger, zich in 1914 niet herbenoembaar stelde, werd Fockema Andreae als vanzelfsprekend tot zijn opvolger benoemd. Hij toonde zich een actieve bestuurder in de stijl van zijn mentor Reiger, met grootse plannen op het gebied van uitbreiding en modernisering van Utrecht, een stad die uit haar singels barstte en die van een rustige provinciestad met een universiteit een verkeersknooppunt en vestigingsplaats van industrieën en dienstverlenende instellingen werd.

Tijdens de ambtsperiode van Fockema Andreae werd Utrecht op allerlei gebieden gemoderniseerd. De Eerste Wereldoorlog leidde in 1917, door het wegvallen van buitenlandse handelscontacten, tot de oprichting van de Nederlandse Jaarbeurs. Voorbeelden van na de oorlog waren de opening van het Centraal Museum (1921), het hoofdkantoor aan de Neude (1924), de Handels-

beurs (1926), de nieuwe elektriciteitscentrale aan het Merwedekanaal (1926), de markt- en veilinggebouwen aan de Croeselaan (1928, 1931), het verbouwde en uitgebreide Stads- en Academisch Ziekenhuis (1929), het hoofdbureau van Politie aan het Paardenveld (1931), het Stedelijk Gymnasium aan de Homeruslaan (1932) en voorzieningen als sportvelden en zwembaden.

Verleden van Utrecht

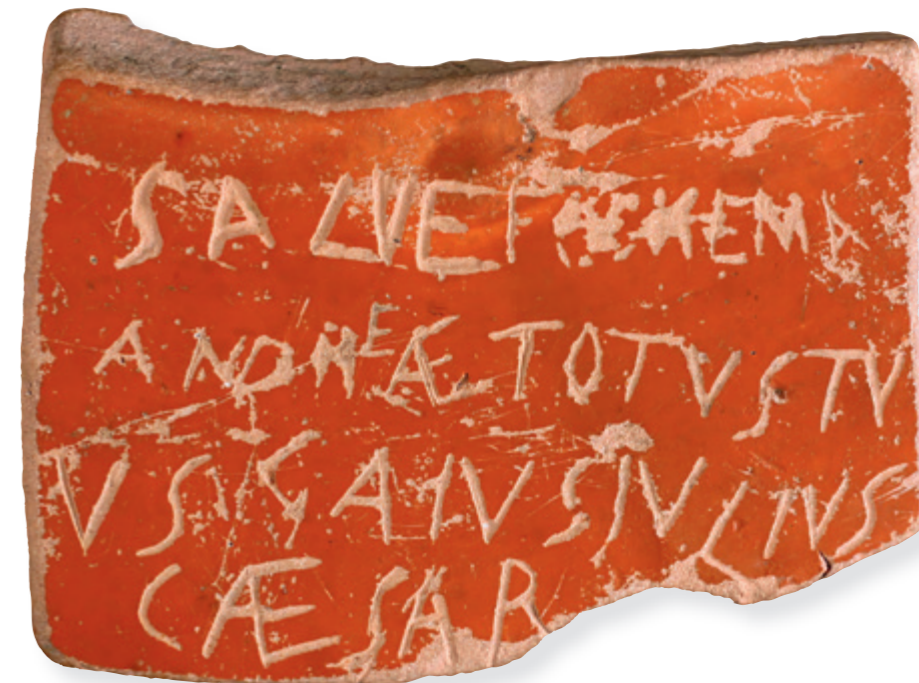
Fockema Andreae combineerde het streven naar modernisering met liefde voor de oude stad. Hij was sterk geïnteresseerd in de geschiedenis van Utrecht en had daar een grondige kennis van. Met andere historisch

geïnteresseerden sprak hij wel eens over de wenselijkheid om een vereniging op te richten die zich met de geschiedenis van Utrecht zou bezighouden en die 'de uitkomsten van geschiedkundige nasporingen' in een jaarboekje zou publiceren. Begin 1923 nodigde hij enkele stadgenoten, die eerder hun belangstelling voor een historische vereniging hadden getoond, uit voor een bijeenkomst op 5 februari 'ten Stadhuijze'. Deze uitnodiging leidde op 12 februari tot de oprichting van de vereniging Oud-Utrecht, waarvan Fockema Andreae tot aan zijn overlijden erevoorzitter zou zijn. Een van de eerste daden van de vereniging was een verzoek aan het gemeentebestuur om een monumentenverordening op te stellen. Er bestond nog geen regeling voor de bescherming van monumentale panden. B&W maakten er meteen werk van. De verordening, die in werking trad op 12 december 1928, hield in dat het een eigenaar verboden werd om zonder een vergunning van B&W een gebouw of een kunstwerk, 'dat uit het oogpunt van geschiedenis of van kunst van belang is', te slopen. De lijst van gebouwen en kunstwerken waarvoor dit zou gelden werd, na advies van de nieuw ingestelde Monumentencommissie, vastgesteld door B&W.

Fockema Andreae's grote kennis van de geschiedenis van Utrecht bleek bijvoorbeeld uit de twee lezingen over *De stad Utrecht, haar historie en haar toekomst* die hij in 1926 hield voor de Utrechtse Volksuniversiteit. Hij nam zijn gehoor mee langs 'bijna 10 eeuwen'

Utrechtse geschiedenis. Deze geschiedenis was 'niet alleen rijk en belangwekkend, maar ook merkwaardig en leerzaam', vooral 'omdat zij zoo oud is'. Utrechts historie, ook de oudere, was het waard om gekend te worden. Het verdere verleden, vermoedde hij, sprak niet zo tot de verbeelding als de Tachtigjarige Oorlog en de Gouden Eeuw. Toch verdiende 'dat tamelijk verre verleden, de grijze bisschopsstad' bijzondere aandacht. Utrecht was toen 'in rang en aanzien de ware hoofdstad van ons land'. In de 19e eeuw - het is de kritiek die ook in *De Hedendaagsche Stedenbouw* naar voren kwam - had het Utrechtse stadsbestuur meegeholpen met of niets ondernomen tegen het 'vernien van oud stads-schoon'. Fockema Andreae bedoelde niet de sloop van de stadswallen, poorten en torens - die waren vervallen, hadden geen functie meer en stonden de ontwikkeling in de weg - maar vooral de vernieling van middeleeuwse panden, zoals Lichtenberg en Hasenberg. Dat gebeurde niet alleen in Utrecht. Overal in Nederland waren in de 19e eeuw 'met een soort wellust, zoogenaamd ter verfraaiing van de stad', mooie oude gebouwen en monumenten opgeruimd. Vanaf ongeveer 1900 kregen stadsbesturen oog voor het belang van de schoonheid van een stad en haar monumenten. De mooiste daarvan, zoals Domtoren en Domkerk, liet men met zorg restaureren. In 1929, het jaar waarin de restauratie van de Domtoren werd voltooid, besloot het gemeentebestuur op aandrang van

- < Burgemeester Fockema Andreae (links) op de tentoonstelling *Lustra van de Utrechtsche Hoogeschool* door het Corps-museum met hulp van de vereniging Oud-Utrecht in het gebouw van de Volksuniversiteit, 1926. [INT. PERSFOTO-BUREAU, HET UTRECHTS ARCHIEF](#)
- ↳ Opgraving van de fundamente van de Heilige Kruiskapel op het Domplein, 1929. [HET UTRECHTS ARCHIEF](#)
- > Romeinse scherf met inscriptie uit 1929, gevonden bij opgraving op het Domplein in 1993: 'SALVE FOCKEMA ANDREAE TOTUS TUUS CAIUS IULIUS CAESAR' (Gegroet Fockema Andreae geheel de Uwe Caius Julius Caesar). [ERFGOED GEMEENTE UTRECHT.](#)
- ✓ Het Utrechtse Schip, gevonden bij graafwerk aan de Van Hoornekade, 10 december 1930. Tweede van links op de achtergrond: burgemeester Fockema Andreae. [HET UTRECHTS ARCHIEF](#)

Oud-Utrecht archeologisch onderzoek te laten verrichten om de precieze plaats vast te stellen waar de Heilige Kruiskapel had gestaan. Bij deze opgraving op het Domplein werden de overblijfselen van de kapel al snel blootgelegd. Na dieper graven kwamen ook - voor het eerst in de stad - sporen uit de Romeinse tijd tevoorschijn. Willem Schuylenburg, gemeentearchivaris en directeur van het Centraal Museum, drong aan op voortzetting van het onderzoek. Fockema Andreae steunde hem daarbij. Een jaar na de vondst van Romeinse restanten onder het Domplein volgde een nieuwe verrassing. Bij werkzaamheden voor een nieuwbouwwijk in het noorden van Utrecht stuitten grondwerkers op 5 december 1930 op een scheepswrak. Schuylenburg zag meteen het belang van de vondst in. Op 10 december kwam Fockema Andreae kijken. Hij zette er zich met Schuylenburg voor in dat het Utrechtse schip geconserveerd en naar het museum overgebracht zou worden. Op 19 december besloot de gemeenteraad, in overeenstemming met de voordracht van B&W, 'tot het beschikbaar stellen van een krediet voor het overbrengen en prepareren enz. van een oud schip gevonden aan de van Hoornekade'.

Vertrek uit Utrecht

De teleurstelling was groot toen Fockema Andreae, die zeer populair was onder de Utrechtse bevolking, in 1933 zijn vertrek aankondigde. Per 1 december was hij benoemd tot Commissaris der Koningin in de provincie Groningen. Lang heeft Fockema Andreae zijn nieuwe ambt niet vervuld. In februari 1937 trad hij af; hij voelde zich niet thuis in Groningen. Als ambteloos burger ging hij in Bilthoven wonen en wijdde zich aan onderzoek op juridisch en historisch gebied. Kort voordat hij naar de stad Utrecht zou verhuizen, werd hij ernstig ziek. Hij overleed op 27 juli 1949 in het Utrechtse Diaconessenhuis. Fockema Andreae heeft een belangrijke rol gespeeld bij het behoud van en het onderzoek naar Utrechts erfgoed. Ook liet hij een collectie van zo'n 80 objecten die te maken hadden met zijn burgemeestersambt na aan het Centraal Museum. Het Gemeentearchief kreeg zijn archief, waaronder de plakboeken met krantenknipsels, foto's, uitnodigingen, menukaarten en programmaboekjes, die hij als burgemeester had bijgehouden. Ze vormen een prachtige documentatie van Utrecht in de jaren 1914-1933.

Bronnen en literatuur

- Renger de Bruin, 'Een burgervader. Dr. J.P. Fockema Andreae, burgemeester van Utrecht 1914-1933' in: *De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht. Utrechtse geschiedenis* (Utrecht 2007) p. 279-284.
- J.P. Fockema Andreae, *De hedendaagsche stedenbouw* (Utrecht 1912).
- J.P. Fockema Andreae, *De Stad Utrecht. Haar historie en haar toekomst. Twee voordrachten op 19 januari en 16 februari 1926 voor de Utrechtsche Volksuniversiteit gehouden* (Utrecht 1926).
- A. Graafhuis, *De Utrechtse Heren Zeventien* (Utrecht 1984).
- Huib L. de Groot, 'De Heilige Kruiskapel te Utrecht: die Tatsachen bleiben, die Interpretation schwänkt', *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* (1994-4/5) p. 135-149.
- J. de Lange, 'Dr. J.P. Fockema Andreae, 30 Juli 1879-27 Juli 1949', *Jaarboekje Oud-Utrecht 1950* p. 25-38.
- Bettina van Santen, 'Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht. Burgemeester J.P. Fockema Andreae (1879-1949)', *Tijdschrift Oud-Utrecht* (2008-1) p. 32-36.